

BAŞKURT TÜRKLERİNİN HALK EDEBİYATINDA MÜNACĀT

Özet

Başkurt Türkleri İslam ile diğer Türk boylarına göre erken sayılabilecek bir dönemde tanışmıştır. Büyük Moğol ve Altın Orda Devletleri bünyesinde önemli askeri görevler üstlenen Başkurtlar dinî ve kültürel hayatlarını özgürce sürdürmüşlerdir. XIV. ve XV. yüzyıllardan itibaren Çarlık Rusyası'nın genişlemeci ve saldırgan politikası sonucu Tatar ve Başkurt topraklarının bir bir işgal edilmesiyle özgürlüklerini yitiren bu halklar Sovyetler Birliği boyunca devam eden kimi zaman hafif kimi zamansa şiddetli baskı ve kovuşturmalara uğramışlar ve dinî hayatlarını da özgürce yaşayamamışlardır. Sovyetler Birliği'nin yıkılması kültür hayatında bir rahatlamaya neden olmuş ve Başkurt aydınları uzun yıllar ihmal edilen dinî folklorlarını da gün yüzüne çıkarma çalışmalarına girişmişlerdir. Bu doğrultuda Başkurtların dinî edebiyatları kapsamına giren münacâtlar da yayınlanma imkanı bulmuştur. Bu makalede incelediğimiz münacâtlar farklı sayıda dörtlüklerden oluşmaktadır. Hece ölçüsüyle yazılan bu manzum eserlerin yalın ve anlaşılır bir dili vardır. Bu münacâtların başlıkları ise Hz. Muhammet'in doğumuna adanan "Mevlit Bayramı" münacâtı, Ramazan Ayı'nın gelişinin coşkulu ve renkli bir dille anlatıldığı "Oruç Münacâtı" ve talebeleri ve Müslümanları çalışkan olmaya ve ilim öğrenmeye davet eden "Cuma

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF
TURKISH WORLD
STUDIES
CİLT 3 / SAYI 3 /
TEMMUZ 2020

Sorumlu Yazar
Corresponding Author
Raşit ÇÖLOĞLU
Niğde Ömer Halisdemir
Üniversitesi S.B.E.
Doktora Öğrencisi
El-mek: rasitcololu@gmail.com

Gönderim Tarihi
Received
30.04.2020

Kabul Tarihi
Accepted
30.06.2020

Atf
ÇÖLOĞLU, Raşit
(2020). "Başkurt
Türklerinin Halk
Edebiyatında
Münacât", *Uluslararası Türk Dünyası
Araştırmaları Dergisi*,
(3/3), 43-54

ARAŞTIRMA
MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Münâcâtı” şeklindedir.

Anahtar Kelimeler: Başkurt Türkleri, İslam, münâcât

MUNAJAT IN THE FOLK LITERATURE OF BASHKIR TURKS

Abstract

Bashkir Turks met Islam at an early period compared to other Turkish tribes. Under the Great Mongolian and Golden Horde States, the Bashkirs, who undertook important military duties, continued their religious and cultural lives freely. XIV. and XV. As a result of the expansionary and aggressive policy of Tsarist Russia since the centuries, these peoples, who lost their freedom with the invasion of Tatar and Bashkir lands, were subjected to mild and sometimes violent repression and prosecution and they were prevented from living freely. The collapse of the Soviet Union caused a relief in the cultural life and the Bashkir intellectuals attempted to reveal their neglected religious folklore for many years. In this direction, munajats, which are included in the scope of the religious literature of the Bashkurt, were also published. The munajats we have examined in this article consist of a different number of quatrains. These works written in syllable measure have a simple and understandable language. The titles of these munajats are in these name Hz. The poem "Mevlit Bayramı" dedicated to the birth of Muhammad, "Oruc Munajati" in which the arrival of the month of Ramadan is told in an enthusiastic and colorful language and "Cuma Munajati" which invites students and Muslims to be hardworking and learn science.

Key Words: Bashkir Turks, Islam, munajat

Giriş

Başkurt Türklerinin nüfusunun büyük bir kısmı Ural Dağları'nın kuzey ve doğusunda ve İdil havzasının kuzeyinde yer alan bölgeleri de içine alan Rusya Federasyonu'na bağlı Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır (Saray,1992:130). Başkurdistan Tataristan ve Kazakistan arasında konumlanmakta olup Tataristan'la ortak sınırları olmasına rağmen Kazakistan'la aralarında Orenburg şehri ince bir hat olarak bulunmaktadır. Başkurtların konuştuğu dil Türkçenin Kuzey Batı lehçelerinden Başkurt Türkçesidir ve Tatar Türkçesiyle fazlasıyla benzerlik gösterir. "Başkurt Türkleri ile ilgili verilen ilk tarihi bilgiler Batlamyus'a aittir. Buna göre Başkurtlar II. ve hatta I. yüzyıllardan itibaren şimdiki ülkelerinde ve bu ülkenin

batı ve güney taraflarında varlık sürdürmüş bir kavimdir ” (Düzgün, 2007: 1). X. Yüzyılda İslamı kabul eden Bulgar Türklerinin Arap harflerini benimsemeleri ile onların da Başkurtların batı komşuları olmalarından dolayı Başkurtlar hakkında ilk tarihi bilgilerin bu dönemde orta çıktığı düşünülmektedir (Düzgün, 2007: 2). X. ve XI. yüzyıllar hem Bulgar Türkleriyle yakın ilişkilerinden hem de Arap misyonerler sebebiyle Başkurtların İslamlaşmaya başladığı tarihlerdir. Başkurtların İslamlaşmasıyla ilgili olarak Akgün şunları belirtmektedir:

“922 yılında Başkurtların yaşadığı coğrafyayı ziyaret eden İbn-i Fadlan, söz konusu bu halkın tamamen Şaman inancına bağlı olduğunu belirtmiştir. X. Yüzyıldan Moğol hakimiyetine kadar olan zaman zarfında Müslümanlığa geçmeye başlayan Başkurtlar, ancak XIV. yüzyılda, Özbek Han (1313 – 1340) zamanında tam anlamıyla Müslüman olmuşlardır. Ayrıca bu dönemde Başkurtlar, Müslüman bir kadı tarafından idare edilmişlerdir. İbn Sait’in aktardığına göre Başkurtların Müslümanlığa geçmesinde bir Türkmen fakihî etkili olmuştur. Çarlık yönetimi ve Ortodoks papazlar tarafından yürütülen Hristiyanlaştırma çalışmaları ise Başkurtlar tarafından her defasında geri püskürtülmüştür” (2018: 8).

Buradan Başkurtların İslam’ı benimseme süreçlerinin diğer akraba boylardan Kazak ve Kırgızlara benzediği anlaşılmaktadır. Onlar da her ne kadar İslam’ı kitleler halinde benimsemeseler de onu tam anlamıyla kabul etmeleri ve hayatlarına tatbik etmeleri yüzyılları bulmuş ama buna rağmen o süreç içinde Ruslar tarafından topraklarına getirilen Ortodoks Hristiyanlığına hiç meyiletmemişlerdir. Fakat İslam’la tanışmadıkları dönemde geleneksel dinlerini yaşayan Hakas ve Yakut Türklerinin Ortodokslukla temasları onların bu dine geçmelerinde etkili olmuştur. Bunun nedeni olarak her ne kadar Rusların misyonerlik ve zorlama yöntemleri görülse de, Başkurt, Kırgız ve Kazak Türkleri örneğinde görüldüğü üzere Hristiyanlaşmanın daha önce İslam’a geçmiş toplumlarda etkinliğini fazla gösteremediği anlaşılmaktadır.

Başkurtların ana vatanlarındaki bağımsız hayatları Moğol İstilasıyla değişmemiştir. Onlar hem Büyük Moğol İmparatorluğu bünyesinde hem de onun dağılmasının ardından bölgeye hakim olan Altın Orda devleti döneminde saygın konumlarını korumuşlar ve genellikle askeri faaliyetlerde yer almışlardır. 1552 yılında Kazan'ın Rus İmparatorluğu tarafından işgalinin ardından Tatarlarla benzer bir kaderi yaşayan Başkurtlar Sovyetler Birliği'nin kuruluşuna kadar Çarlığa karşı, Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan bir süre sonra da Sosyalist diktatörlüğe karşı özgürlük mücadelesi vermişlerdir. Başkurt Türkleri Başkurdistan'ın başkenti Ufa'da hem Çarlık döneminde hem de Sovyetler Birliği döneminde İslamî yaşantılarına devam etmiş ve yüzler cami ve mescit inşa etmişlerdir. Bilhassa Sovyet rejiminin baskıları sebebiyle bu ibadethanelerin bir kısmının yıkıldığı ve günümüze ulaşmadığı bilinmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 90'lı yıllarda dinî değerlere ve milli kültüre ilgi artmış her yaşta insanın Kur'an okuma ve dinini öğrenme gayreti güttüğü görülmüştür.

1. Mūnācāt

Türk Dünyası'nda dinî hayatın bir parçası da belirli günlerde söylenen manzum eserlerdir. Bunlardan en meşhuru hiç şüphesiz "Caramazan"dır. Caramazan Ramazan Orucu sırasında Müslüman takviminin dokuzuncu ayında ev ev dolaşarak söylenen dinî kutlama niteliğindeki şarkılardır. "Caramazan" şarkısı takvimsel yönünü koruyarak övgü, yüceltme ve tebrikler içeren ev hayatı şarkısı olarak algılanır. Şarkının ana özelliği doğaçlamadır. Çocuklar grup olarak evden eve dolaşarak Caramazan söylerler, içerik ve tonlama nüansları evin sahiplerine söyledikleri tebrik, isteklerine bağlı olarak değişir (Абдуллаев, 2006: 337).

Caramazan yanında dinî edebiyata dahil edilen türlerden bir diğeri de mūnācāt'tır. Mūnācāt edebi terim olarak "Allah'a yakarış maksadıyla yazılmış manzum ve mensur eserleri ifade eder." (Macit, 2006: 563). Aynı zamanda "Türk dinî mūsikisinde aynı konu etrafında yazılmış, Ramazan ayı boyunca sabah ezanından önce minarede temcīdlerle birlikte okunan manzumelere de mūnācāt adı verilmiştir" (Macit, 2006: 563). Türk edebi-

yatında ise münâcât Türklerin İslam'ı kabul etmeye başladıkları X. Yüzyıldan itibaren Arap ve Fars edebiyatından etkilenecek ortaya çıkmıştır. Türk-İslam Edebiyatında ilk münâcâta Yusuf Has Hacib'in 1069 yılında Kaşgar'da tamamladığı “*Kutadgu Bilig*” isimli didaktik eserinde rastlanmaktadır. Bu meşhur eser tevhid bir münâcâtle başlar ve Allah'ın sıfatlarını güzel bir üslupla sıraladıktan sonra O'nun kudretinden bahsedip Allah'a nasıl iman etmek gerektiğini belirtir (Koçin, 1998:18).

Münâcât türü mensur ve manzum eserlere Anonim Halk Edebiyatında, Âşık Edebiyatında, Divan Edebiyatında ve Anadolu sahası dışındaki Orta Asya ve Azerbaycan coğrafyasında kaleme alınan gerek dinî gerekse de din dışı yapıtlarda rastlamak mümkündür. Bununla birlikte bu türden eserlerin en özgün, dokunaklı ve arı bir dilde yazılmış verimleri kendini Tekke ve Tasavvufi Halk Edebiyatında göstermektedir. Bilhassa Yunus Emre'nin münâcât türündeki manzum eserleri Kaygusuz Abdal ve Eşrefoğlu gibi kendisinden sonra yaşamış mutasavvıflara ilham olmuştur.

2. Başkurt Türklerinde Münâcât

Tarihin farklı dönemlerinde insanların yaşam şartları ve hayattan beklentilerine göre Tanrı'dan istekleri, beklentileri ve O'na yakarışlarının tarzı da değişebilmektedir. Bu değişim hem bir sanat eseri hem de bir ibadet unsuru olabilen münâcât türüne de etki etmiş ve bu tarz bir edebî yaratıcılık insanların bir nevi ihtiyacı haline gelmiştir. Tarihin her döneminde insanoğlu “gönlünün derinliklerinde gizlediği sırlarını, düşünce ve niyetlerini, kendi inançları çerçevesinde yaratıcı olarak kime inanıyorsa, O'na açıp ondan yardım, merhamet dilemiş, sıkıntılı zamanlarında üstesinden gelemediği problemlerinin çözümü için ona yalvarmıştır”(Kamalieva, 2010 108).

Hem Müslüman hem de başka dinlere mensup insanların Sovyetler Birliği bünyesinde varoluşsal arayışlarını ve dinî bağlanma eğilimlerini gizlemeleri onlara maddi imkansızlıkların veremediği yoksunluğu tattırmıştır. Bu durum o dönemki edebî eserlerin yapay ve dikte edilen anlatımında gizlenmeye çalışılmış ve halkların köklerini oluşturan geleneksel ve dinî alt yapı görmezden gelinmiştir. Sovyet dönemi yazınsal çalışmalar ve edebiyat araştırmalarındaki noksan bu perspektifi Kırım Tatarı

Türklerinden araştırmacı Cemile Süleymanova şu şekilde ifade etmektedir:“Edebiyat araştırmacıları için Sovyetler dönemindeki edebiyatımızda, komünizmin etkileri dikkatten kaçmadı. Bununla birlikte edebiyatımız, İslam kültür tipi çerçevesindeki bir bakış açısı ile incelenmedi. Öncelikle, böyle bir yaklaşım Sovyet döneminde yasaktı. İkinci sebep ise belki de İslamiyet’ten sürekli uzaklaşmamız dolayısıyla bilgimiz çok zayıf kaldı ve bu sorunu ortaya koyamadık.” (2013: 90).Fakat Sosyalist rejimin çöküşüyle birlikte edebî anlamda da yeni bir dönem başlayacaktır. Bu yeni dönemde Başkurt Türklerinden aydın ve sanatçılar hem millî hem de dinî nitelik taşıyan eserlerin yayınların sayılarını artırmış ve uzun yıllar baskı altında kalan milli kimliklerinin yaşatılmasına ve güçlenmesine katkı sağlamışlardır. Başkurtlara ait münâcât türünden edebi eserleri de içinde barındıran “*Başkurt Halık Yırzarı Yır-Riiüeyttëre*” (Baskurt Halk Şakırları- Şarkı-Rivayetleri) isimli kitap da bu kapsamda üretilen bir eserdir. Kitap Başkurdistan’ın başkenti Ufa’da 1997 yılında F. A. Nêžerşina editörlüğünde yayımlanmıştır. “*Doğa ve Arkaik İnanç Şarkıları*”, “*Tarihi Şarkılar*”, “*Günlük Hayat Şarkıları*” ve “*Münâcâtlar ile Aşk ve Dostluk Şarkıları*” başlıklarını taşıyan dört bölümlük kitapta şarkıların notaları, Başkurt Türkçesindeki orijinaleri, şarkılar hakkındaki rivayetler ve bilinmesi gereken kavramlar yer almaktadır. Kitabı ilginç kılan özelliklerden biri de önsöz kısmı da dahil tüm Başkurt Türkçesi metinlerin hem Rusça hem de İngilizce çevirilerine yer verilmesidir. Rusça çeviriler Başkurtça şarkıların daha çok yorumsal çevirisiyken İngilizce çeviriler birebir çeviri niteliğindedir. Bununla birlikte tüm şarkılarda yer alan rivayet ve açıklama kısımları makalemizde ele aldığımız münâcâtlarda mevcut değildir.

Kitabın üçüncü bölümünün sonunda üç adet münâcât yer almaktadır. Bunlar “*Mevlüt Bayramı (Muhammed Peygamberin Doğum Gününe Münâcât)*”, “*Oruç Münâcâtı*” ve “*Cuma Münâcâtı*”dır. Bu münâcâtların bir halk şarkıları kitabında yer alması ve notalarına da yer verilmesi sebebiyle ilahi şekilde söylendikleri anlaşılmaktadır. Bu durum Türk-İslam Edebiyatı’nda tekke çevresinde gelişen ve musiki yönü olan tasavvufî halk edebiyatıyla benzerlik göstermektedir. Bu münâcâtlar şekil olarak incelendiğinde tamamının dörtlüklerden oluştuğu görülmektedir. Bu durum Kazan Tatarlarının münâcâtlarından farklı-

dır. Tatar manzum edebiyatı genellikle dörtlüklerden oluşurken münâcâtları beyitler şeklindedir (Kamalieva, 2010, 109). Anadolu sahasında ortaya çıkan münâcâtlar da Kazan Tatarlarındaki gibi beyitler halindedir. Kanaatimizce bu durum Kazan Tatarı ve Anadolu Türklüğünün Arap ve Fars kültürüyle ve edebiyatıyla yoğun etkileşim içerisinde olmalarının bir sonucudur. Başkurt Türklerinde ise İslam öncesi Türk edebiyatının geleneksel biçimi olan dörtlük münâcâtta korunmaktadır. Kazan Tatarlarının münâcâtları genellikle yedi beyit ve zaman zaman da üç veya on bir beyitten oluşurken Başkurtların münâcâtlarının ikisi dört adet dörtlükten biri de altı dörtlükten ibarettir. Türk halk edebiyatında olduğu gibi hece ölçüsüyle yazılan bu münâcâtlar sekiz ve yedi heceli dizelerden oluşmaktadır. İncelediğimiz münâcâtların kafiye yapılarının hem kendi aralarında hem de aynı manzumun içinde farklı olduğu, kafiyelerin zayıflığı ve ahengin genellikle rediflerle sağlandığı görülmektedir.

Başkurt münâcâtları Kazan Tatarlarının münâcâtlarına göre daha belirgin ve geleneksel münâcât tanımına uygun bir konu çerçevesine sahiptir. Örneğin Kazan Tatarlarının münâcâtlarında geleneksel olarak işlenen Allah sevgisi, Allah'a yalvarış ve dua konularının yanında “Vatan-memleket, sıla hasreti”, “Ana ve çocuk ilişkisi, anasından zamansız ayrılan çocuğun, daha çok da ananın hasreti ve kederi”, “Ömür, yaşama ve ölüm hakkındaki düşünceleri içeren felsefi karakterli münâcâtlar” da önemli bir yer işgal etmektedir(Kamalieva, 2010). “*Başkurt Halk Yırzarı Yır-Riüeyttere*” kitabını incelediğimizde Kazan Tatarlarının münâcât içine dahil ettiği şiir konularının diğer konu başlıkları arasında dağınık bir şekilde yer aldığını görmekteyiz. Başkurtlar için ise sadece dinî nitelikli şarkılar (ilahiler) münâcât olarak ele alınmaktadır.

Başkurt Türklerinin münâcâtlarında işlenen konular, eserlerin başlıklarından da anlaşılacağı üzere İslam'ın belli başlı kutsal zamanlarıyla ilgili ve o günü yüceltmek, iyi bir şekilde değerlendirmek hakkındadır. *Mevlit Bayramı* (Mevlit Bayramı) münâcâtı adından da anlaşıldığı üzere Muhammed Peygamberin doğum gününe ithaf edilmiş ve bu durum eserin başlığı altında da parantez içerisinde belirtilmiştir. Münâcât, İslam Peygamberinin doğduğu günün kutsallığını vurgulamakla başlar ve hangi şehirde, hangi ayın hangi gününde tam olarak ne zaman

doğduğunu belirterek devam eder. Hz. Muhammet eksenli bu manzum eserde Müslümanlar O'nun ve İslam için canlarını feda etmeye çağrılır. Bu ifadeleriyle bir tür cihat çağrısı niteliği taşıyan söz konusu dizeler Sovyetler sonrası dönemin özgür ortamın açık bir göstergesidir. Münacâtın son dörtlüğünde Hz. Peygamberin doğumuyla karanlığın ve batılın bittiği müjdelenerek insanlar bu günü bayram havasında kutlamaya davet edilir. Sade ve anlaşılır bir dille sahip eser müjdeleyici, kutsal günler hakkında bilgi verici ve göreve bilinci aşılacağı bir niteliktedir. Bu manzum eserde *Hoža* (Hüda, Tanrı), *bëygëmbër* (peygamber), *bayram*, *mökëddës* (mukaddes), *şërif*, *Mëkkë*, *Rëbiğel Êüüël* (Rebiülevvel), *sëhër vakıtı*, *Salauat bulhın* (Salavat getirmek), *Rësululla*, *Ĥak yulı* (Hak yolu), *batıllık* (batıl, gerçekliği olmayan inançlar) gibi dinî kavramlara yer verilmiştir:

Mëülit Bayramı

Mevlit Bayramı

(*Möhëmmët Bëygëmbër Tuğan Könönë Mönëcët*)

(Muhammed Peygamberin Doğum gününe Münacât)

Ĥożanıñ duştı Bëygëmbër

Tuğan kön bı(l), Mosolmandar.

Bı(l) kön bayram, bı(l) kön şatlık,

Mökëddës të şërif köndër.

Tanrının dostu Peygamberin

Doğduğu gün bugün, Müslümanlar.

Bugün bayram, bugün şadlık,

Mukaddes ve şerif günler.

Tużı Mëkkë şëhërendë,

Rëbiğel Êüüël ayında.

Düşëmbe kön un ikense,

Sëhër vakıtı tañ aldında.

Doğdu Mekke şehrinde,

Rebiülevvel ayında.

Pazartesi gününün sabahında,

Seher vakti tandan önce.

Salauat bulhın Rësululla,

Fiža bulhın Ĥak yulına.

Ber yën tügel, meñ yënenë

Fiža bulhın Ĥak yulına.

Salavat getirin Resulullah'a,

Feda edin hak yoluna.

Bir can değil bin can

Feda olsun hak yoluna

Bayram, bayram, bayram kön bı(l), Bayram, bayram, bayram günü bugün,

Ey, kërendëştër, şatlık kön bı(l).

Batıllıktar bötkën kön bı(l),

Karañgılık bötkën kön bı(l).

(Nëzerşına, 1997: 230).

Bayram, bayram, bayram günü bugün,

Ey kardeşler, şadlık günü bugün.

Batılın bittiği gün bugün,

Karanlığın bittiği gün bugün.

Kitapta yer alan münacâtlardan ikincisi *Uraža Mönëcete* (Oruç Münacâtı)'dır. Bu eserde sade bir dille Ramazan ayı, oruç ve teravîh namazı tasvir edilmektedir. Ramazan'ın gelmesi, müezzinlerin okudukları ezanlarla mescitlerin dolması, kandille-

rin yakılıp mescitlerin ve gecenin aydınlanması ve müminlerin zikir ve Kur'an'a doymaları, sahura kalkan çocukların gözünde nurlanarak aydınlanan imsak vakti, iftarın gelmesi, Hz. Muhammed ile özdeşleştirilen Ay'ın yükselmesi, ezanların okunmasıyla karanlığın nurla aydınlanması ve münâcâtın sonunda bu günleri değerlendirenlerin Cennet'le müjdelenmesiyle Ramazan'a ait bir gün lirik ve duygusal bir üslupla tasvir edilmiştir. Sık sık kullanılan kandil, nur, Ay ve yıldız gibi kavramlar Ramazan'la birlikte karanlığa baskın gelen mukaddes değerlerin birer sembolüdür. Karanlıkla nuranî kutsallığın bu mücadelesine Mevlit Bayramı münâcâtı son kısmında da değinilmiş ve Hz. Muhammed'in doğumuyla batılın ve karanlığın bittiği vurgulanmıştır. *Uraža Mönécete*, Ramazan'ın onun şanına yaraşır bir şekilde karşılanmasını ve müminlerin mescit gibi yerlere gelmesini özendirici bir tarzda yazılmıştır. Bu manzum eser içinde *Allah*, *Ramazan*, *bëndělër* (kullar), *sélëm* (selam), *möëzin* (müezzın), *Tërëüih namaži* (Teravih namazı), *mëset* (mescit), *këndil* (kandil), *ziker* (zikir), *tësbiğ*, *hëtem* (hatim), *sëhër* (sahur), *Ëkbër* (tekbirin kısaltması), *tëğët kılıu* (kutsal saymak), *Këüsër huu* (Kevser suyu) gibi dinî kavramlar barındırmaktadır:

Uraža Mönécete

*Allanıñ ëmere kıldı,
Ramazan ayı kilde,
Karşılای anı bëndëlër,
Hëžlërgësëlëm birže.*

*Möëzinder şatlandılar,
Ololap karşı aldılar.
Tërëüih namaži tip,
Mësettërgë baržılar.*

*Tërëüihka baržılar,
Këndilgë ut aldılar.
Ziker it, tësbiğ, hëtem ile,
Mësettër nurlandılar.*

*Sëhër toržo balalar,
Uyuttılar analar.
Küktë yondož, eržë şëm,
Nurlanışıp yanalar.*

Oruç Münâcâtı

Allah emir etti,
Ramazan ayı geldi,
Karşılایın onu kullar,
Herkesel selam verdi.

Müezzınler şadlandılar,
Hürmetle karşıladılar.
Teravih namazı diye,
Mescitlere vardılar.

Teravihe vardılar,
Kandilleri yaktılar.
Zikir, tespih, hatim ile,
Mescitler nurlandılar.

Sahura kalktı çocuklar,
Uyandırdı anneler.
Gökte yıldız, yerde kandil,
Nurlanıp yanarlar.

*Akşam ette, kön battı,
Tuğan ay nurı kalktı.
Ėkbër itep balalar,
Er, küik nur ilë yaktı.*

*Bı(l) kön ayziñ nisêhe?
Ette kërzer kisêhe.
Bı(l) kön tégët kılğandar
Këüsër huın esêhe.
(Nëzerşına, 1997: 232-233).*

Akşam geldi, gün battı,
Doğan ayın nuru yükselti.
Allahu Ekber deyince çocuklar,
Yer, gök nur ile aydınlandı.

Bugün ayın hangi günü?
Kıymet verir geceye,
Bugünü kutsal kabul edenler
Kevser suyunu içerler

Söz konusu kitapta yer alan son münâcât ise *Yoma Mönêcete* (Cuma Münâcâtı)'dır. Bu manzum eser talebeleri ve Müslümanları tembellikten kaçınmaya, cahil kalmamak için ilim öğrenmeye, okumaya, lakaytlıktan uzak tutmaya ve çalışkanlığa teşvik eden didaktik bir üslupla yazılmıştır. Her ne kadar eserde dinî bir tarzda olsa da ana vurgu kişinin boş durmayıp kendisini geliştirmesinin gerekliliği ve boş vermişliğin zararları üzerinedir. Her dördüğüün sonunda tekrar edilen “*Dinlenmek için Cuma günü var*” dizesi Müslümanlar için asıl dinlenme gününün Tanrı tarafından Cuma günü olarak tayin edildiğini ve bundaki hikmeti idrak ederek geri kalan günlerde boş durmadan çalışılması gerektiğini hatırlatmaktadır. Buradan maksat Müslümanların yüzyıllara yayılan geri kalmışlığı ve ezilmişliğinin çaresinin yine İslam'da olduğu ve Tanrı'nın emrine uyarak önce okumak ve ilim öğrenmek ve kader gibi kabul edilen bu yanlış işleyişi değiştirmektir. *Yoma Mönêcete* her ne kadar dinî bir eser olsa da verilmeye çalışılan mesajda Rusya'daki Türklerden başlamak üzere tüm Türk Dünyasını uyandırmaya ve aydınlatmaya çalışan İsmail Gaspıralı Bey'in sesini duymak mümkündür. Bu münâcâta *Yoma* (Cuma) ve *Allah* gibi dinî kavramlar yer almakta olup diğer iki münâcâta göre dinî hava az hissedilmektedir. Bununla birlikte eserde ihmalkar davranan ve her şeyi Allah'tan bekleyenler için söylenen “*Gün göremez o kişi daima*” dizesi yukarıda da belirttiğimiz ilk iki münâcâttaki karanlıkla nuranîliğin mücadelesinin başka bir ifadesi gibidir:

Yoma Mönêcete

*Ey şékertlër, ukıyık bežlër,
Tik yatuža ni fayža bar?*

Cuma Münâcâtı

Ey, talebeler okuyalım bizler,
Boş yatmakta ne fayda var?

*Kiñ don 'yalar bulmahın tar,
Yal itergë Yoma kön bar.*

*Ultırmayık könö buylap,
Ukıyık kilëşekte uylap.
Kitmëyek zihanat buylap,
Yal itergë Yoma kön bar.*

*Nažan kalhak – hur bulırbiž,
Ğilem alhak- žur bulırbiž,
Zihanattan kotolorboz,
Yal itergë Yoma kön bar.*

*Nažanħële bigerëk yaman,
Kön kürë almay üze haman.
Ömöt itkëstin Allažin,
Yal itergë Yoma kön bar.
(Nëžersina, 1997: 235).*

Geniş dünyalar olmayın dar,
Dinlenmek için Cuma günü var.

Oturmayalım gün boyu,
Okuyalım geleceği düşünerek.
Gitmeyelim cahillik boyunca,
Dinlenmek için Cuma günü var.

İhmal etsek hor oluruz,
İlim öğrensek güçlü oluruz,
Cahillikten kurtuluruz,
Dinlenmek için Cuma günü var.

İhmalkarlık hali çok kötü,
Gün göremez o kişi daima.
Ümit bağlar Allah'ın merhametine,
Dinlenmek için Cuma günü var

Sonuç

Başkurt Türklerinin X. yüzyılda hem Bulgar Türklerinin hem de Arap misyoner gezginlerin etkisiyle başlayan İslamlaşma süreçleri XIV. Yüzyılda tamamlanmıştır. Büyük Moğol ve Altın Orda Devletleri bünyesinde önemli askeri görevler üstlenen Başkurtlar dinî ve kültürel hayatlarını özgürce sürdürmüşlerdir. XIV. ve XV. Yüzyıllardan itibaren Çarlık Rusya'sının genişlemeci ve saldırgan politikası sonucu Tatar ve Başkurt topraklarının bir bir işgal edilmesiyle dinî ve kültürel özgürlüklerini yitiren bu Türk boyları Sovyetler Birliği boyunca da devam eden kimi zaman hafif kimi zamansa şiddetli baskı ve kovuşturmalara uğramışlar ve dinî hayatlarını özgürce yaşamaları engellenmiştir. Sovyetlerin dağılmasının ardından bazı Türk devletleri bağımsızlıklarını ilan ederken Başkurtlar Rusya Federasyonu'na bağlı olan bir özerk yönetime sahip olmuşlardır. Bu yeni süreç dinî ve milli kültür anlamında da bir rahatlamaya neden olmuş ve Başkurt aydınları uzun yıllar ihmal edilen dinî folklorlarını da gün yüzüne çıkarmaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda Başkurtların dinî edebiyatları kapsamına giren münâcâtlar da yayınlanma imkanı bulmuştur. Bu münâcâtlar dörtlükler halinde dört ya da altı kıt'adan oluşmaktadırlar. Hece ölçüsüyle yazılan bu manzum eserlerin yalın ve anlaşılır bir dili vardır. Kazan Tatarlarının münâcâtlarında din dışında anne ve çocuk arasındaki sevgi, va-

tan hasreti, hayat ve ölüm hakkındaki düşünceler gibi daha farklı konularda işlenirken Başkurlara ait incelediğimiz münâcâtların daha çok dinî içerikte olmaları dikkat çekicidir.

Kaynakça

- АБДУЛЛАЕВ, Р.С. (2006). “Обряд и музыка в контексте культуры Узбекистана и Центральной Азии”, *DEZA*, s. 336-444.
- AKGÜN, Mertcan (2018). *Başkurt Mitolojik Destanlarının Söz Varlığı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir:Ege Üniversitesi
- DÜZGÜN, Ü. K. (2007). *Başkurt Destanlarının Tipolojisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üni. Sos. Bil. Ens.
- KAMALİVA, Alsu (2010). “Tatar Edebiyatının Az Bilinen Bir Türü: Münacatlar”, *Milli Folklor*, S. XXII (86), s. 107-114
- KOÇİN, A. (1998). *Divan Şiirinde Münacat*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Ü, Sosyal Bilimler Enstitü
- MACİT, M. (2006). “Münâcât”, *İslam Ansiklopedisi (Türkiye Diyanet Vakfı)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, s. 563-565.
- NĖŽERŞİNAF. A. (1997). *Başkurt Halık Yırzarı Yır-Riüeyttere” (Başkurt Halk Şakırları- Şarkı-Rivayetleri)*, Ufa
- SARAY, M. (1992). “Başkurt”. *İslam Ansiklopedisi (Türkiye Diyanet Vakfı)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 5, s. 130-131
- SÜLEYMANOVA, C. (2013). “Kırım-Tatar Edebiyatının İslam Kültürü Çerçevesindeki Gelişimi”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 36, s. 87-92.